

УДК 82.09: 821161.2 «19»

К. І. Чорна, м. Київ

ПАТРІОТИЧНЕ ВИХОВАННЯ ШКОЛЯРІВ В УМОВАХ МОДЕРНІЗАЦІЙНИХ СУСПІЛЬНИХ ЗМІН В КОНТЕКСТІ ПЕДАГОГІЧНОГО ДОРОБКУ О. А. ЗАХАРЕНКА

Висвітлено зміст, форми і методи досвіду патріотичного виховання учнів в Авторській школі О. А. Захаренка.

Ключові слова: *О. А. Захаренко, патріотичне виховання, форми і методи патріотичного виховання.*

Виховання у молодого покоління почуття патріотизму, відданості справі зміцнення державності, активної громадянської позиції нині визнані проблемами загальнодержавного масштабу.

У Законах України «Про освіту», «Про загальну середню освіту», Національній доктрині розвитку освіти як стратегічні визначаються завдання виховання в особистості любові до Батьківщини, усвідомлення нею свого громадянського обов'язку на основі національних і загальнолюдських духовних цінностей, утвердження якостей громадянина-патріота України як світоглядного чинника.

Патріотизм покликаний дати новий імпульс духовному оздоровленню народу, формуванню в Україні громадянського суспільства, яке передбачає трансформацію громадянської свідомості, моральної, правової культури особистості, розквіту національної самосвідомості і ґрунтується на визнанні пріоритету прав людини. Саме це почуття в умовах важкого перехідного періоду має сприяти розвитку суспільства, яке функціонує на засадах гуманізму, свободи, верховенства закону, соціальної справедливості, гарантує умови для зростання добробуту народу. Любов до Батьківщини і до себе проростає з суспільства, яке є єдиним дієвим механізмом розбудови не олігархічної, а народної демократії, правової України, виступає, з одного боку, джерелом опозиції державній владі, а з іншого — взаємодоповнює її, реалізуючи свої розвивальну і контролюючу функції.

Виходячи з цього, патріотизм на даний час є нагальною потребою і держави, якій необхідно, щоб усі діти стали національно

свідомими громадянами — патріотами, здатними забезпечити країні гідне місце в цивілізованому світі, і особистості, яка своєю діяльнісною любов'ю до Батьківщини прагне досягти взаємності з метою створення умов для вільного саморозвитку і збереження індивідуальності; і суспільства, яке зацікавлене в тому, щоб саморозвиток особистості, становлення її патріотичної самосвідомості здійснювався на моральній основі.

Актуальність патріотичного виховання зумовлюється водночас процесом становлення України як єдиної політичної нації. В умовах поліетнічної держави, воно покликане сприяти цілісності, соборності України, що є серцевиною української національної ідеї. При цьому важливо, щоб об'єднання різних етносів і регіонів України задля національного відродження, розбудови й вдосконалення суверенної правової держави і громадянського суспільства здійснювалось саме на базі демократичних цінностей, які, в свою чергу, мають лежати в основі патріотичного виховання. Це в ідеалі, а в реальному житті двадцятирічний надзвичайно повільний і малоефективний процес позитивних зрушень в державі не найліпшим чином вплинув на специфіку патріотичного виховання в школі.

Сьогодні можна з певністю констатувати, що педагогічній громадськості України повезло: вона має надзвичайний взірець патріотичного виховання громадянина саме в умовах модернізаційних суспільних змін перехідного періоду. І не даремно цей унікальний досвід названий «Сахнівським чудом». Його засновником, організатором, генератором ідей був талановитий педагог, чудова людина, справжній патріот Олександр Антонович Захаренко. Він майже 40 років свого життя присвятив Сахнівській школі, що на Черкащині, пройшовши шлях від учителя до академіка АПН України.

В чому ж секрет успіху О.А. Захаренка? Очевидно, що для визнання потрібно знайти свою нішу, свій неповторний шлях. Це правило поширюється й на педагогів і психологів. Якщо узгальнити глобально, то нішу А.С. Макаренка можна назвати «колективне виховання», В.О. Сухомлинського — «гуманістична педагогіка», І. Д. Бєха — «особистісно орієнтоване виховання», О.А. Захаренка — «виховання творчого громадянина-патріота в інтегрованому виховному середовищі». Ще систему діяльності Авторської школи О.А. Захаренка іменують «педагогікою життя»,

«педагогікою конкретної дії». Але як би хто не називав цей унікальний досвід, важливо, які ідеї лежать в його основі, чи відповідають вони інтересам дитини, чи співзвучні часу.

В результаті багаторічних пошуків О. А. Захаренка і педколективу Сахнівської школи викристалізувалась ефективна система виховання особистості учня, яка базується на:

- переконанні, що виховний потенціал школи буде не значний, якщо не створити інтегроване культурно-виховне середовище (школа, сім'я, громадськість, колективне господарство) і не педагогізувати його;
- визнанні цінності кожної людини (учня, випускника, вчителя, селянина, воїна) і культивуванні поваги до прав дитини і дорослої особистості;
- залученні учнів до найпотужнішого засобу виховання — реальної, а не іграшкової щоденної продуктивної праці;
- постійній постановці нових, перспективних, складніших за попередні цілей від особистої зацікавленості дітей, учителів, батьків до великих справ державного значення;
- систематичному ознайомленні учнів з історичним минулим народу, його культурою, традиціями, опоетизуванні природи рідного краю;
- прищепленні в учнів бажання насолоджуватись життям (мало лише працювати, варто вміти жити красиво, але не коштом інших);
- культивуванні в підростаючої особистості потреби робити добро;
- демократизації виховного процесу в поєднанні з високою вимогливістю до дитини, компетентною турботою про її здоров'я та спосіб життя;
- вивченні й пробудженні природної обдарованості кожної дитини, її індивідуальності, стимулюванні реалізації сутнісних сил;
- моральному і матеріальному заохоченні ентузіазму педагогів і школярів;
- розвитку творчості педагога, співтворчості з дітьми, постійному пошуку і вдосконаленні форм і методів взаємодії (створення чотирьох музеїв, енциклопедії шкільного роду, шкільної малотиражки, обсерваторії, планетарію,

картингу, дельтаплану, телескопа, літнього і зимового басейнів, стадіонів, спортивних майданчиків, теплиці, фонтану, автодрому, космодрому, профілакторію, дендропарку та ін.)

На перший погляд може здатися, що ці ідеї та форми діяльності не мають прямого відношення до патріотичного виховання учня. Однак, О. А. Захаренко був переконаний, що «...патріотами не народжуються. Ними стають у процесі становлення особистості, в процесі виховання і впливу засобів масової інформації на кожну людину. Патріотичні почуття — це сплеск емоцій, які виникають у пориві спільної праці, щоб знайти вихід із безвиході, щоб захистити свою незалежність і волю» [1, с. 78]. Олександр Антонович вважав, що не можна постійно вимагати від людини якихось надзусиль, жертвності. Патріотизм сьогодні — це корисна праця на себе, а отже й на суспільство. А не навпаки. Добре людям — від цього має бути добре й державі. Видатний педагог підкреслював: «Держава не хоче бачити випускників з психологією раба. Учень має бути законослухняним, але завжди вільним, як птах. Він ніколи, ні за яких обставин не повинен порушувати права інших. Коротко кажучи, він має зростати громадянином України.» [1, с. 130]. Це твердження свідчить: О. А. Захаренко добре усвідомлював, що патріотизм і патріотичне виховання — явища конкретно історичні. Для кожної епохи характерне як своє бачення сутності цих феноменів, так і пошук шляхів і методів їх реалізації.

Патріотизм в тоталітарній державі сприймається як беззавітна любов до Батьківщини. Основними рисами цього почуття є вірнопідданість і жертвність.

В демократичному світі мова йде не стільки про патріотизм, як про громадянськість. І якщо Україна стала на шлях розбудови демократії, хоча б на Конституційному рівні, то наша любов до Батьківщини мусить мати громадянське спрямування. А саме, громадянин-патріот — це не той, хто лише любить свою Батьківщину, а той, хто уміє добитись від неї взаємності. Тобто спроможний відстоювати свої права і сприяти розбудові правової держави і громадянського суспільства. Без патріотизму громадянського спрямування годі й сподіватись на збереження незалежності та встановлення цивілізованих норм життя, а надто

в жорстких умовах посттоталітарного періоду, коли модернізаційні суспільні зміни лише задекларовані, а зuboжіння народу досягає критичного рівня. Під цими змінами розуміють: розбудову правової, демократичної держави, становлення громадянського суспільства, верховенство закону, консолідацію нації, визнання людини найвищою цінністю, а її прав пріоритетними, перехід до ринкових відносин.

Патріотизм громадянського спрямування — це любов до Батьківщини, свого народу, турбота про його благо, сприяння становленню й утвердженню України як суверенної, правової, демократичної, соціальної держави, нації, готовність відстояти її незалежність, служити і захищати її, розділити свою долю з її долею.

Патріотизм — складне і багатогранне поняття, один з найважливіших компонентів індивідуального та суспільного способу життя.

На особистісному рівні патріотизм є пріоритетною стійкою характеристикою людини, яка проявляється в її свідомості, моральних ідеалах та цінностях, в реальній поведінці та вчинках. Це звичайний моральний стан життя людини. Він виявляється не лише в незвичайних ситуаціях, а в повсякденному виконанні особистістю своєї роботи, яка приносить користь і людині, і суспільству. Отже, суб'єктом — носієм патріотизму є сама людина. Завдяки її творчій праці, любові, відданості розвивається і почуття патріотизму.

Бути патріотом — значить духовно підняти, усвідомити в Батьківщині безумовну цінність, яка дійсно й об'єктивно їй притаманна, приєднатись до неї розумом і почуттями. В той же час — патріотизм передбачає відкриття в самому собі беззавітної відданості Батьківщині, спроможність безкорисливо радіти її успіхам, вдосконалення її, служіння їй, поєднання свої долі з її долею, а не любов до України здалека.

Патріотизм є творчим актом духовного самовизначення особи. Це свідомо громадянська позиція, особлива спрямованість самореалізації і соціальної поведінки громадянина. Критеріями патріотизму є любов, вірність і служіння Батьківщині, турбота про забезпечення цілісності і суверенітету України, піклування про її постійний розвиток на шляху демократичного національно-

го відродження, сприяння гармонізації державних, суспільних та особистісних інтересів у повсякденному житті. У випадку загрози національній безпеці патріотизм проявляється у готовності служити Україні, встати на її захист; у визнанні пріоритету суспільних і державних інтересів над особистими. Таке розуміння патріотизму є базовим для усвідомлення сутності цього феномена в умовах розбудови правової держави та становлення ринкової економіки.

На макрорівні патріотизм — це суттєва частина суспільної свідомості, яка проявляється в колективних настроях, почуттях, ціннісному ставленні до свого народу, його способу життя, національних здобутків і достоїнств, культури, традицій, героїчного історичного минулого і сьогоденної розбудови держави як єдиної нації, до безмежних просторів Батьківщини, її природних багатств. Патріотизм передбачає знання особливостей своєї «малої Батьківщини», любов до неї.

Визначальною рисою українського патріотизму має бути його дієвість. Саме вона спроможна перетворювати почуття в конкретні справи і вчинки на користь Батьківщини і держави. Адже патріот — це не той, хто говорить красиві слова про Україну, прикрашає дійсність, а той, хто бачить труднощі, помилки, невірні рішення проблеми, розуміє соціально-політичну ситуацію в країні і світі, проте не панікує, не «носиться» зі своїми егоїстичними претензіями, не збирається тікати туди, де краще, а готовий долати перешкоди, зв'язати свою долю з долею Вітчизни.

О. А. Захаренко був переконаний, що наймогутнішим засобом становлення громадянина-патріота є виховна продуктивна щоденна посильна дитяча праця. Це стрижень його педагогічної діяльності. А інакше зі школи виходитимуть трутні, які боятимуться роботи і завжди шукатимуть, де краще. Олександр Антонович підкреслював: «Громадянин народжується перш за все у трудовому колективі — і ним має бути школа.» [1, с. 13].

Любов до Батьківщини в українського патріота поєднується з вірою в неї, в її покликання, прекрасне майбутнє, що обов'язково відбудеться. Справжній патріот, керуючись сучасним досвідом і героїчним минулим народу, вірить, що він здолає всі історичні випробовування, вийде з них міцнішим. Втім, свідомий патріот бачить не лише духовну красу свого народу, а й його слабкості,

помилки і недосконалості, розуміє, що в історії Вітчизни є й темні, важкі сторінки. Любити свій народ не означає улещати його чи приховувати від нього слабкі сторони, а чесно і мужньо викривати їх і боротися з ними. У цьому полягає вияв громадянської мужності, яка, безсумнівно, була притаманна великому Вчителю. О. А. Захаренко не побоявся зробити категоричний висновок: «В менталітеті, притаманному нашій нації, є риси, які не прикрашають наш народ, не ставлять його в ряд цивілізованих націй. І чекати, склавши руки не годиться, бо зміни на краще не впадуть з неба. Подумайте, колеги, як це зробити в масштабах держави. Відгукніться на святу мету школи, яка ставить майже непосильне завдання — удосконалювати національний менталітет». [1, с. 88]

Свідомий патріотизм нерозривний з відповідальністю. Процес національного відродження України потребує від громадян не лише віри і любові до свого народу, а й усвідомлення своєї відповідальності перед суспільством, народом, нацією. Малосвідомий громадянин або не думає про свою відповідальність, або ж боїться її. Для нього доля країни — стороння справа, а його власні дії визначаються суто особистими потребами й інтересами. Відповідальність передбачає, з одного боку, усвідомлення необхідного, а з іншого — можливість вибору шляхів його реалізації. Особиста відповідальність — вільна реалізація вірно усвідомленого обов'язку.

Визначальною характеристикою громадянського патріотизму є його гуманістична моральність, яка об'єктивно притаманна громадянському суспільству, бо виходить за рамки вказівної і забороняючої систем та піднімається на більш високий рівень ціннісно-світоглядної орієнтації. Вона включає такі риси як доброзичливість, гідність, увага, толерантність, чесність, совісність, працелюбність, справедливість, обов'язок, повага і любов до своїх батьків, роду. Ці якості визначають культуру поведінки особистості. Цінності моралі полегшують сприймання правових норм, які, в свою чергу, сприяють глибшому усвідомленню моральних істин. Моральна свідомість дає змогу побачити й усвідомити ту межу моральної поведінки, за якою починаються аморальні й протиправні вчинки. Високоморальна свідомість стимулює соціально-ціннісну поведінку, застерігає від правопорушень.

Олександр Антонович мріяв, щоб гуманістичні цінності цивілізованого світу стали нашим надбанням. Науку добра він визнавав «наукою з наук», підкреслював: «Якщо ця наука не опанована, решта «наук» може завдати шкоди людині». [1, с. 64]

Важливою ознакою патріотизму є законслухняність, виконання конституційних норм, дотримання чинних законів, знання не лише своїх прав, а й обов'язків. Патріот — це той, хто своє право вимірює своїм обов'язком. Місія свідомого громадянина-патріота — не руйнувати правопорядок, а берегти, правильно й терпляче вдосконалювати його зміст.

Справжній патріот гуманно ставиться до інших народів. Його культура проявляється в повазі до інтересів, прав, самобутності людей інших національностей, підтримці їх у боротьбі за свободу і незалежність, терпимості, толерантності, готовності й умінні йти на компроміс з різними етнічними, релігійними групами заради миру в своїй державі й у світі.

Свідомий патріотизм несумісний з шовінізмом, расизмом, які проявляються у неповазі й ненависті до інших народів і націй, до їх культури і прав. Сепаратизм також чужий українському патріоту, оскільки він завжди дбає про єдність України.

Недооцінка патріотизму як найважливішої складової суспільної та індивідуальної свідомості призводить до послаблення соціально-економічних, духовних і культурних основ розвитку суспільства і держави. Цим визначається пріоритетність патріотичного виховання особистості у виховній системі школи.

Аналіз шкільної практики показує, що значна частина вчителів переконана: поняття «Батьківщина», «патріотизм» повинні домінувати у свідомості громадян та у виховному процесі школи, стати могутніми факторами розбудови і утвердження української демократичної держави.

Успіху ефективності патріотичного виховання школярів слугує неоціненний досвід педагога-академіка О. А. Захаренка. Велика заслуга в узагальненні та втіленні в життя сучасних навчально-виховних закладів ідей Авторської школи О. Захаренка належить Черкаському обласному інституту післядипломної освіти педагогічних працівників. На базі цього закладу здійснюється експеримент Всеукраїнського рівня з патріотичного вихо-

вання зростаючої особистості. Педагоги ...**шкіл** Черкащини творчо використовують технології Сахнівської школи.

Пріоритетними напрямками їх діяльності є: утвердження в свідомості й почуттях особистості патріотичних цінностей і переконань, поваги до культурного та історичного минулого України; формування етнічної та національної самосвідомості, любові до рідного краю, родини, народу, держави; визнання духовної єдності населення усіх регіонів України, спільності його культурної спадщини та майбутнього; формування толерантного ставлення до інших народів, культур і традицій; утвердження гуманістичної моральності як базової основи громадянського суспільства; культивування кращих рис української ментальності — свободи, справедливості, доброзичливості, чесності, бережного ставлення до природи; формування мовної культури, оволодіння і вживання української мови як духовного коду нації.

Не менш важливим напрямом діяльності експериментальних майданчиків є виховання громадянина-патріота демократичної держави, члена громадянського суспільства з високим рівнем громадянської відповідальності і готовності чесно трудитись; формування поваги до Конституції України, Законів, державної символіки; підвищення престижу військової служби як виду державної служби, а звідси культивування ставлення до солдата як до державного службовця; сприяння набуттю дітьми та учнівською молоддю патріотичного досвіду на основі переконань, що людина може і має впливати на процеси державотворення; розвиток уміння визначати форми та способи своєї участі в життєдіяльності громадянського суспільства на місцевому рівні, спілкуватися з соціальними інститутами, громадськими організаціями, ЗМІ, органами влади; формування спроможності дотримуватись законів та захищати свої права цивілізованим способом, здатності розв'язувати конфлікти відповідно до гуманістичних принципів.

Література:

1. Захаренко О. А. Слово до нащадків/О. А. Захаренко. — К.: СПД Богданова А. М., 2006. — 216 с.
2. Захаренко О. А. Живімо за законами добра і краси/О. А. Захаренко//Педагогічний вісник. — 1996, №3. — С. 4.

3. Захаренко О.А. 210 шкільних лінійок/О.А. Захаренко, С.О. Захаренко. — Сахнівка, 2002. — 295 с.

Раскрыто содержание, формы и методы опыта патриотического воспитания учащихся в авторской школе А. А. Захаренко.

Ключевые слова: А. А. Захаренко, патриотическое воспитание формы и методы опыта патриотического воспитания.

The content, forms and methods of the experience of patriotic education of the pupils at the author's school by O. A. Zakharenko are analyzed in the article.

Keywords: O. A. Zakharenko, patriotic education, forms and methods of patriotic education.

УДК 37.033: 372.3

Л. В. Шелестова, м. Київ

УДОСКОНАЛЕННЯ ЗМІСТУ ПІЗНАВАЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ СТАРШИХ ДОШКІЛЬНИКІВ З МЕТОЮ ЗБАГАЧЕННЯ КАРТИНИ СВІТУ

Важливим завданням дошкільної освіти є формування у дітей картини світу — образу природного, предметного, соціального довкілля та внутрішнього життя людини. Одним із способів вирішення цієї проблеми є збагачення змісту навчально-пізнавальної діяльності та використання відповідних методів навчання і виховання. Автором розроблено методику навчання читання для старших дошкільників, яка, окрім формування відповідних навичок, сприяє формуванню у дитини уявлень про навколишній світ.

Ключові слова: картина світу, природне, предметне, соціальне довкілля, старший дошкільник, методика навчання читання.

Погляд на освіту як на засіб розширення можливостей розвитку особистості обумовлює пошук нових шляхів навчання і виховання дітей. Замість формального засвоєння суми знань та вмій, на часі є особистісний розвиток дитини дошкільного віку, формування у неї наукової картини світу — образу природного, предметного, соціального довкілля та внутрішнього життя людини.

У зв'язку із цим потребує вирішення проблема вибудовування дитиною власної картини світу, яка виконує орієнтувальну функцію. Картина світу розуміється як цілісна, багаторівне-